

Fimbulvinteren?

Morten Warmind, lektor, ph.d., Institut for Tværkulturelle og Regionale Studier,
Københavns Universitet (warmind@hum.ku.dk)

Abstract

Artiklen undersøger den norrøne myte om Fimbulvinteren der er blevet set som en mytisk erindring om den klimakatastrofe, der ramte Europa og særligt Skandinavien i årene 536–540 e.v.t. Selvom katastrofen er veldokumenteret i både historiske kilder og naturvidenskabelige data, argumenterer artiklen for, at forbindelsen til den norrøne mytologi er mere kompleks end ofte antaget. Gennem en kritisk læsning af Snorri Sturlusons *Edda* og eddadigtene *Völuspá* og *Vafþrúðnismál* vises det, hvordan forestillingen om Fimbulvinteren er sammensat af forskellige mytologiske elementer, og at Snorris version snarere er en syntese end en direkte overlevering fra førkristen tid. Artiklen problematiserer idéen om, at myten om Fimbulvinteren skulle være en kulturel erindring om den historiske klimakatastrofe. I stedet peges der på, at mytens indhold og struktur ikke understøtter en sådan tolkning, og at den religionsvidenskabelige tradition har haft en tendens til at overfortolke mytologiske narrativer som historiske spor. Dette diskuteres i lyset af religionsvidenskabens udvikling, herunder Max Müllers og Georges Dumézils teorier, og med henvisning til nyere kritik af mytecentrerede tilgange. Artiklen konkluderer, at mens klimakatastrofen havde betydelige sociale konsekvenser, især i Skandinavien, bør man være varsom med at bruge mytologiske forestillinger som direkte vidnesbyrd om historiske begivenheder.

Nøglebegreber: Fimbulvinter, klimakatastrofe (536–540 e.v.t.), norrøn mytologi, Ragnarok, naturmytologisk tolkning

Hvordan er det, spørger jeg, at betragte den ypperste af stjernerne og ikke se dens sædvanlige lys? At se fuldmånen, nattens prydelse, tomt for sin naturlige glans? Vi erkender hidtil overhovedet solen ligesom blålig: vi undrer os over at legemer ved middagstid ikke kaster skygger, og at kraften i dens stærkeste varme til sidst kommer svagt frem; at det ikke er en solformørkelses øjeblikkelige svaghed, men foregår næsten hele året, men ikke desto mindre er det sikkert at det holder op. [...] Vi har altså haft en vinter uden storme, et forår uden behageligt vejr, en sommer uden varme. Hvorfra kan det håbes at der kan komme godt vejr, når der blæser en iskold nordenvind i de måneder, som kunne gennemvarme afgrøden?¹

¹ *Quale est, rogo, stellarum primum conspicere, et ejus solita lumina non videre? Lunam, noctis decus, intueri orbe suo plenam, et naturali splendore vacuatam? Cernimus adhuc cuncti quasi venetum solem: miramur media die umbras corpora non habere, et vigorem illum fortissimo caloris usque ad extremum temporis inertiam pervenisse; quod non eclipsis momentaneo defectu, sed totius pene anni agi nihilominus constat excursu. [...] Habuimus itaque sine procellis hyemem, sine temperie*

Naturkatastrofen

Der er ingen tvivl om, at der skete en voldsom klimakatastrofe i årene 536–540. Den er bevidnet i flere samtidige kilder og den har sat skræmmende spor i de skandinaviske arkæologiske fund. Der er formentlig tale om to store vulkanudbrud der påvirkede klimaet over de næste ti år.² Udbruddene kan aflæses både i træringe og i iskerner fra indlandsisen, og det ville være urimeligt ikke at forbinde denne hændelse med en brat nedgang i bebyggelser over meget af Skandinavien netop i midten af 500-tallet. For eksempel har et oversigtsstudie vist at antallet af beboede pladser i Uppland faldt med omkring 75% i løbet af perioden (Göthberg 2007, 440; Gräslund og Price 2012, 432).

I denne artikel vil jeg kort introducere de to vigtigste romerske kilder til katastrofen, diskutere den gældende forståelse af udbruddets betydning og dets angivelige sammenhæng med den norrøne mytologi, og udfordre denne forståelse ved at se nøjere på, hvordan klimaet indgår i de norrøne undergangsforestillinger. Jeg vil afslutte med en påmindelse om, at netop klima-overvejelser spillede en vigtig rolle da religionsvidenskaben blev til i slutningen af 1800-tallet.

Forfatteren til det indledende citat, Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus Senator (ca. 490–ca. 590), var en romersk embedsmand, der så klimakatastrofen som et administrativt problem. Citatet stammer fra et brev, der synes at være stilet til en underordnet. Cassiodorus forklarer blandt andet at der er fødevarelagre til at stå imod den forventede dårlige høst. Han lægger også vægt på, at der er tale om et forbigående naturfænomen, ligesom et meget langvarigt skydække. Han tilføjer:

Men hvis dette her kan tilskrives guddommeligt forsyn bør vi ikke bryde os om det, når det er forbudt os af den samme styrende magt at søge efter varsler. Vi kan dog erkende at det uden tvivl vil være skadeligt for jordens afgrøde.³

Den byzantinske historiker Prokopios (før 500–ca. 565), udgav et værk om det byzantinske Romerriges krige og fortæller om den samme begivenhed i cirka ti års tilbageblik (4, 14. 5–6):

Og det hændte at et meget rædsomt tegn viste sig i dette år. For solens stråler blev kastet uden glans, ligesom månen, fuldstændigt hele tiden, så det mest lignede en solformørkelse, for dens glans var ikke klar og den skinnede ikke på samme måde som den plejede. Efter at det nu var sket, så har hverken krig eller pest eller andet der er dødbringende for mennesker været fraværende.⁴

I modsætning til Cassiodorus har Prokopios ingen skrupler ved at opfatte det uhyggelige naturfænomen som et varsel. Sådanne varsler var dels en integreret del af den historiske genre, og dels har de en vis dramatisk effekt. Når Cassiodorus er så omhyggelig med at

vernum, sine ardoribus aestatem. Unde jam speretur posse venire temperies: quando menses, qui fructus decoquere poterant, Boreis flatibus vehementer algebant? (Cassiodori Senatoris *Variae* 12, 25, overs. Morten Warmind).

² Se Arthur et al. 2024, om udbruddene og særligt s. 620 for en forskningsoversigt.

³ *Sed si hoc divinae providentiae tradatur, satagere non debemus, quando ipsius imperio prodigia quaerere prohibe-mur. Illud tamen sine dubio terrenis fructibus adversarium esse cognoscimus* (Cassiodorus 1894, 12, 25, overs. Morten Warmind).

⁴ καὶ τέρας ἐν τῷδε τῷ ἔτει συννέχθη γενέσθαι δεινότατον. ὁ γὰρ ἥλιος ἀκτίνων χωρὶς τὴν αἴγλην, ὥσπερ ἡ σελήνη, ἐς τοῦτον δὴ τὸν ἐναντίον ἅπαντα ἤφει, ἐκλείποντι τε ἐπὶ πλείστον ἐφύκει, τὴν ἀμαρυγὴν τὴν αὐτοῦ οὐ καθαρὰν οὐδὲ ἥπερ εἴρωθαι ποιούμενος. ἐξ οὗ τε ζημβῆναι τοῦτο τετύχηκεν, οὐτε πόλεμος οὐτε λοιμὸς οὐτε τι ἄλλο ἐς θάνατον φέρον τοῦς ἀνθρώπους ἀπέλιπε (Procopius og Dewing 1990, overs. Morten Warmind).

fremhæve den naturlige forklaring skyldes det formentlig at han vil undgå folkelig opstandelse og panik.

Selvom Prokopios mener at der var tale om et uheldssvangert varsel beskrev han dog – i lighed med Cassiodorus – fænomenet som forbigående i forhold til vejr og afgrøder. Han hævder ikke at det forårsagede hverken krigene eller den store pest fem år senere.

Det er klart at det gennemorganiserede Romerrige har været langt bedre rustet til en hungerkatastrofe end områderne længere nordpå, hvor man i nogen grad levede på marginalerne, og det er da også her de tungeste spor af klimakatastrofen kan ses arkæologisk.

Krise og guldfund

Det har længe været kendt, at der indtrådte en form for krise i forbindelse med overgangen fra tidlig til sen jernalder og at meget forandrede sig i løbet af 500-tallet, men det er først i de senere år, at den omtalte klimakatastrofe er blevet taget alvorligt som en afgørende faktor i forandringerne. Midten af 500-årene er blandt andet præget af nedlæggelser eller ofringer af store mængder af guld. I nyere tid var det først arkæologen Morten Axboe, der foreslog at disse mange guldfund kunne forstås som en religiøs reaktion på den drastiske klimaforværring (Axboe 1999).

Det var også Morten Axboe, der foreslog at bruge betegnelsen 'Fimbulvinter' fra den norrøne mytologi som betegnelse for begivenheden. Denne betegnelse er siden blevet opfattet som en slags kendsgerning (Arthur et al. 2024 taler simpelthen om Fimbulvinter-udbruddet). Hele ideen blev i 2012 taget grundigt op af arkæologerne Bo Gräslund og Neil Price, der gennemgik de arkæologiske vidnesbyrd. De sluttede undersøgelsen af katastrofen blandt andet med følgende betragtning om dens eftervirkninger:

perhaps the terrifying memory was instead woven into an imagined image of a coming destruction, the Ragnarök, which long thereafter held sway over the Northern peoples as their own version of Apocalypse (Gräslund og Price 2012, 438).

I det følgende vil vi se på begrebet og ideerne om verdensundergangen i den norrøne mytologi.

Begrebet om Fimbulvinteren

I cirka 1220 skrev den islandske politiker, digter og lærde Snorri Sturluson (1178–1241) en bog om de før-kristne fortællinger om de gamle guder. Formålet synes at have været at fremstille fortællingerne således at de gamle skaldedigte stadig kunne forstås og måske også som en hjælp til at komponere nye. Denne bog, som kaldes *Edda*, opfattes stadig som en hovedindgang til vikingetidens gudeverden fra tiden før kristendommens komme. Snorri baserede sit værk på ældre kilder – især på en række anonyme mytologiske digte foruden netop på netop de skjaldevers som han ønskede at forklare. Om disse hans kilder kan vi kun fastholde at de i deres nuværende udformning næppe kan være ældre end cirka 800 og altså ikke yngre end Snorris bog fra 1220.

Snorri gennemgår hele mytologien fra skabelse til undergang og han introducerer begrebet Fimbulvinter da han er nået til at skulle forklare om Ragnarok, gudernes undergang (i min oversættelse):⁵

Den første er, at der kommer den vinter, der kaldes Fimbulvinter. Da flyger det med sne fra alle retninger. Og så er der streng frost og kraftige vinde. Ingen har glæde af solen. Tre vintre følger efter hinanden uden nogen sommer imellem.⁶

Selve ordet 'Fimbulvinter' findes kun i ét enkelt digt, hvor Snorri må have samlet det op. I digtet *Vafþrúðnismál* ('Vaftrudners tale') 44, 4–6 spørger Odin den alvidende jätte Vaftrudner:

Hvad (over)lever der af menneskeflokkene når den berømte Fimbulvinter rammer dem?⁷

Svaret vender vi tilbage til senere – lige nu er det nok at konstatere at Fimbulvinteren var 'berømt', men også at der overhovedet intet står om alt det, som Snorri ellers nævner. Det har han muligvis stykket sammen af oplysninger i digtet *Völuspá* ('Vølvens spådom') hvor optakten til Ragnarok beskrives (41):

Den (muligvis en ulv der har slugt månen) fylder sig med livsblodet fra mænd, der er dødsens; de styrendes bolig rødnes af det røde blod; sort bliver solskinet i somre derefter, alt vejret rædsomt.⁸

Det er, helt enkelt, hvad der siges om Fimbulvinteren i kilderne til den norrøne mytologi. Det er vigtigt, naturligvis, at den omtales som 'berømt' selvom vi altså ikke har andre kilder til den fra den hedenske tid. Selve forleddet *fimbul-* bruges i mange sammenhænge som forstærkende og ordet kan oversættes 'supervinter'.

Ragnarokvinteren

Selvom Fimbulvinteren altså omtales som 'berømt' er det tydeligt at Snorre ikke har vidst mere end selve navnet siger. Ellers havde han ikke været nødt til at bruge et uklart vers i *Völuspá* for at give det en smule indhold. Nu vil vi se på så mange eksempler på klimaforværring i den norrøne litteratur som jeg har kunnet finde, men først vil vi vende tilbage til den eneste omtale af Fimbulvinteren i digtet *Vafþrúðnismál*.

⁵ Snorres prosatekst er for nylig udgivet i en glimrende oversættelse ved Kim Lembek og Rolf Stavnem, men jeg foretrækker selv at oversætte den norrøne tekst og således påtage mig ansvaret for eventuelle fejl. Den meget ligefremme og enkle prosatekst rummer sjældent problemer for en oversætter. Værre er det med digtene, der ofte er åbne for fortolkninger. Der findes flere udmærkede oversættelser til dansk af eddadigtene – den nyeste ved Rolf Stavnem fra 2019 – men ingen af disse kan bruges i en religionsvidenskabelig sammenhæng. Det skyldes at oversættelserne for at bevare det norrøne poetiske udtryk må give køb på begrebsmæssig præcision.

⁶ *Þau in fyrstu, at vetr sá kemr, er kallaðr er fimbultetr. Þá drífr snær ór öllum áttum. Frost eru þá mikil ok vindar hvassir. Ekkí nýtr sólar. Þeir vetr fara saman ok ekki sumar milli* (Sturluson 1935, overs. Morten Warmind).

⁷ *Hvat lifir manna, þá er inn mæra liðr fimbultetr með firum?* (Eddukvæði 1959, overs. Morten Warmind). Det kan også forstås sådan at vinteren er ved at være forbi.

⁸ *Fyllisk fjörvi. feigra manna, rjóðr ragna sjöi raundum dreyra; svört verða sólskein um sumur eftir, veðr öll válynd* (Eddukvæði 1959, overs. Morten Warmind). Ordet *sumur*, 'somre', synes her at have et andet køn end normalt, og det er blevet foreslået at læse det som *sumar*, 'sommer'. Det giver bedre mening (hvis solen er mørk af blod er de andre årstider vel også mørke), men det går imod Snorres læsning (selvom der intet står om en treårig periode nogetsteds).

Digtet er didaktisk og består af en række mytologiske spørgsmål og svar mellem Odin og jætten Vaftrudner. Det er dramatiseret således, at den der først løber tør for spørgsmål eller svar, mister sit liv. Det er muligvis baggrunden for at Odin stiller mange spørgsmål, der drejer sig om fremtiden og undergangen, men Vaftrudner har åbenbart svar på alt: På det allerede citerede spørgsmål om, hvem af mennesker, der overlever den berømte Fimbulvinter er svaret Liv og Livthraser ('liv og livsfastholder'), "da de kan gemme sig i Hoddmimers lund; morgendag har de til mad, og af dem avles slægterne".⁹

Hoddmimer ('Guld-Mimer') omtales ikke andre steder, og heller ikke hans lund, men hans rigdom gør åbenbart hans lund til et godt sted at overleve. I øvrigt omtales vejret faktisk ret sjældent i forbindelse med Ragnarok i eddadigtene og *Völuspá* er altså nærmest et særsyn. Derfor er der rimeligt at se det meget vigtige vers 41, der ligger bag Snorres og senere forsknings forståelse af Fimbulvinteren i kontekst.

Völuspá er en visionær skildring af hele verdens forløb fra skabelsen af naturens orden og til dens ødelæggelse. Det slutter med etableringen af en ny og bedre orden. Mange træk i digtet er blevet opfattet som kristen indflydelse og digtet blev især tidligere dateret omkring år 1000 under indtryk af det religionsskifte som på det tidspunkt foregik. Digtet synes at udgøre en helhed, men der mangler helt åbenlyst både vers og strofer hist og her, mens andre muligvis er tilføjet (Schjødt 2019, 368–370).

I digtet fortælles der om den bundne Loke og om et dødsrige, hvor ugeringer såsom mened og mord straffes med pinsler; så omtales det at en ukendt destruktiv person kaldet 'den gamle' sidder i jernskoven mod øst og føder ulve, hvoraf én vil sluge månen.

Derpå følger vers 41 som jeg lige citerer igen: "Den fylder sig med livsblodet fra mænd, der er dødsens; de styrendes bolig rødnes af det røde blod; sort bliver solskinnet i somre derefter, alt vejret rædsomt." Verset passer ikke godt ind i digtets sammenhæng. Det refererer uden forklaring til dødsmærkede mænds blod, som åbenbart sprøjtes ud alle steder og ødelægger gudernes bolig og det hænger hverken godt sammen med det forrige eller det følgende der brat omtaler en ny skikkelse kaldet den glade Eggther der slår harpen indtil hanen Fjalar galer og varsler Ragnaroks begyndelse. Det er selvfølgelig fra denne sammenhæng at Snorri har fået den opfattelse at vinteren ikke er Ragnarok, men ligger forud for denne. I digtet er Ragnarok i øvrigt ikke en klimatisk katastrofe så meget som det er gudernes død og ildjætten Surts afbrænding af hele verden. I sin egen omtale af Liv og Livthraser forklarer Snorri at det er det menneskepar der vil overleve Ragnaroks flammer og ikke kulden, som det jo ellers fremgår af hans kilde.

I øvrigt handler *Völuspás* beskrivelse af undergangen mere om nedbrydningen af sociale bånd – krig, brodermord og incest – end om vejret. Det forhold har Snorre forsøgt at få med i sin beretning lidt klodset med en tilføjelse til sin beretning om Fimbulvinteren. Han skriver nemlig videre i det tidligere citerede afsnit:

Men først kommer der tre andre vintre, hvor der er store kampe i hele verden. Da dræber brødre hinanden af grådighed, og ingen skåner fader eller søn for drab og slægtskabsbrud.¹⁰

Snorri bytter her om på *Völuspás* rækkefølge for han citerer i denne sammenhæng vers 55 som beskriver selve undergangen.

⁹ *Líf ok Lífþrasir, ... en þau leynask munu ... í bolli Hoddmimis; ... morgindöggar þau sér at mat hafa, en þaðan af aldri alask* (Eddukvæði 1959, overs. Morten Warmind).

¹⁰ [E]n aðr ganga svá aðrir þrír vetr, at þá er um alla veröld orrostur miklar. Þá drepast bróðr fyrir ágirni sakar, ok engi þyrmir föður eða syni í manndrápum eða sifja sliti (Sturluson 1935, overs. Morten Warmind).

Så vidt jeg kan se er det kun ét andet sted at dårligt vejr i øvrigt nævnes i forbindelse med Ragnarok, nemlig i et eddadigt, der kaldes det *korte Völuspá*. Her står:

Det stormpiskede hav går mod selve himlen, det skyller over landet og himlen brister;
deraf kommer snevejr og stærke vinde; da er det tidspunktet hvor de styrende trættes.¹¹

I dette meget korte udsagn er uvejret – ligesom det synes at være det i *Vafþrúðnismál* – ikke et forvarsel men selve undergangen. Alle andre udsagn om Ragnarok handler mest om Fenrisulvens trussel mod Odin og nævner ikke vejret.

500 års erindring om en klimakatastrofe?

På baggrund af det foreliggende vil jeg hævde følgende: Der har sandsynligvis være flere forskellige norrøne undergangsfortællinger, hvoraf én var baseret på kulde og uvejr (som set i *Vafþrúðnismál*s Fimbulvinter, i den *korte Völuspá* – og måske i *Völuspá*) og den anden beskrives i *Völuspá* hvor de sociale bånd bryder sammen og verden opsluges af ilden. Det må bemærkes at ilden også omtales i *Vafþrúðnismál*, der som læredigt rummer så meget som muligt. Som det kan ses i andre sammenhænge væver Snorri de forskellige ideer sammen til et nogenlunde brugbart hele: Tre år med socialt sammenbrud (fra *Völuspá*, men flyttet til begyndelsen), tre år til med Fimbulvinter (hvor *Völuspá* og *Vafþrúðnismál* væves sammen) og så selve undergangen hvor gudernes individuelle endeligt fylder meget – ganske som Odins møde med Fenrisulven og Thors strid med Midgårdsormen fylder i skjaldedigtningen og i *Völuspá*. Til sidst er Liv og Livthrasers overlevelse flyttet fra vinterkulden helt til slut.

Min hovedpointe er, at dette rodsammen af forskellige ideer er meget lidt at bygge en hypotese om overlevelsen af en erindring, der gik 500 år tilbage i tiden. En sådan hypotese har umiddelbart den yderligere svaghed at den egentlig ikke opklarer noget for os. Vejret i Norden er rigeligt usikkert og dårligt til at gøre ideen om et sommerløst år nærliggende og de forskellige undergangsideer kræver således ikke den forklaring som hypotesen tilbyder.

Egentlig skal hypotesen om Fimbulvinterens oprindelse blot styrke den mere centrale idé, at den voldsomme klimakatastrofe havde en stærk indvirkning på det sociale liv. Dette er til gengæld meget sandsynligt – især i Norden, der var meget sårbart overfor vejruddsving. Det er værd at bemærke at vi ser en opblomstring af en mere tydelig centraliseret magt i form af de store halbygninger, hvoraf flere bygges netop i 500-tallet (Gudme-hallerne er dog ældre, fra cirka 200). Hvordan religionen påvirkes af en klimaforværring, er dog mindre indlysende. Gräslund og Price (2012, 438) skriver:

Such a lengthy catastrophe must naturally have generated suspicion of the gods' ability to control the environment, and suggested that they were destined for the same unfortunate fate as mortals.

Denne opfattelse er baseret på et syn på oldtidsreligionen som primært baseret på tro – en tro som endda kunne falsificeres. Det er næppe en særligt dækkende beskrivelse. Mere sandsynligt er det, guderne blev taget for givet og ikke almindeligvis var underlagt tro eller tvivl. Religionens genstand var næppe nogle mere eller mindre muntre historier som

¹¹ *Haf gengr hriðum við himin sjalfan, liðr lönd yfir, en loft bílar; þaðan koma snjóvar ok snarir vindar; þá er í ráði, at rögn of þrjóti* (Sturluson 1935, overs. Morten Warmind).

man kunne tro på eller lade være, men i stedet de årlige fester, hjemlige ritualer, overgangsriter og andre praksisser som alle udtrykte og knæsatte universets orden.

Når denne orden er i ulave, er det derfor mere sandsynligt at den adfærd blandt mennesker der understøtter dens eksistens forstærkes. Fra tilsvarende katastrofer ved vi, at der er flere måder at reagere på. Nogle få mennesker forkastede Gud under pestens hærgen i Europa fra 1347 og fremover, men i de allerfleste sammenhænge intensiveredes gudsyndelsen (se Willot 2023 for eksempler).

Hvor jeg altså er helt villig til at medgive at en klimakatastrofe kan få voldsomme sociale konsekvenser, og bestemt skal medregnes i studiet af jernalderen, vil jeg meget gerne lægge afstand til at blande Snorris Fimbulvinter ind i den.

Når Gräslund og Price (2012, 438) hævder at “perhaps the terrifying memory was instead woven into an imagined image of a coming destruction”, forekommer det mig at være et potentielt cirkulært argument, hvor det hævdes at myten erindrer begivenheden, der derefter forklarer myten. Jeg håber at have vist, at hvis vi udelukker Snorri, er vores forståelse af undergangsforestillingerne i Norden for uklare til at kunne bruges til at diskutere den gamle katastrofe.¹²

Klima og religionsvidenskab

Den opfattelse at myterne i en eller anden forstand er kernen i en religion har dybe rødder i religionsvidenskabens tilblivelse og disse snor sig endda sammen med en diskussion om religion og klima. Af denne grund vil jeg her tage dette principielle spørgsmål op til sidst.

Blandt religionsvidenskabens største fædre må tælles Friedrich Max Müller (1823–1900). Som andre lærde sidst i 1800-tallet prøvede han at forstå religionens væsen ved at finde dens oprindelse. Hans baggrund var sproghistorisk og han arbejdede især med det nye mægtige kildemateriale der havde åbenbaret sig i Sydasien. Müllers største bedrift er formentlig udgivelsen af *Sacred Books of the East*, der skulle gøre allehånde orientalske tekster tilgængelige for alverdens lærde.

Müllers metode var strengt videnskabelig. Han arbejdede ud fra sprogvidenskabelige principper, dels teoretisk, dels empirisk. Den empiriske del drejede sig om etymologiske studier af just religiøse begrebers og ords oprindelse mens hans teoretiske arbejde var mere spekulativt, men dog funderet på fakta. Müller konstaterede at i tidlige sprog savnede man et intetkøn. Man kunne altså ikke sige ”det regner!”, men var tvunget til at sige ”han regner!” Et sådant udsagn ville automatisk medføre en tanke om, at der var nogen – ”han” – som kunne regne. Og himmelguden var født. På denne baggrund blev religiøse forestillingers oprindelse forklaret som udtryk for meteorologiske forhold.

Teorien om vejret som baggrunden for al religiøsitet blev ganske overordentlig populær og mange kloge hoveder brugte ganske meget krudt på mere eller mindre udspekulerede vejr-baserede analyser af religiøse fortællinger. Religion blev nemlig på denne baggrund især opfattet som en samling af fortællinger.

Ideen blev dog også tidligt udsat for kritik, ikke mindst af H.S. Vodskov i 1884 med essayet ”Guder og Gloser”. Vodskov så klart faldgruberne i den sprogvidenskabelige tilgang, hvor begreber fik forrang for den sammenhæng de indgik i.¹³

¹² Jens Peter Schjødt (2019, 381) når frem til den samme konklusion i en anden sammenhæng.

¹³ Tove Tybjerg (2010, 81–85) giver et klart overblik over metoden og Vodskovs kritik.

Ikke desto mindre blev Müllers opfattelse, der jo også stillede en nogenlunde ligetil metodisk tilgang til rådighed, brugt til at diskutere alverdens religioner, og da nu nordisk religion er emnet for dette indlæg vil jeg demonstrere med et eksempel herfra.

Eksemplet med Hrungrner

Det er igen Snorri Sturluson der beretter om Thors duel med jætten Hrungrner. Forhistorien er kort fortalt at Odin under et improviseret kapridt kommer til at lukke jætten Hrungrner ind i Asgård og dermed naturligvis stiller ham under gæstens beskyttelse, så han må tilbydes mad og drikke. Da Hrungrner bliver fuld begynder han at blive pralende og uregerlig. Man tilkalder derfor Thor, som truer ham. Da Hrungrner påberåber sig sin gæstestatus, bliver de enige om at udkæmpe en duel. Herfra kan vi lade mesterfortælleren Snorri tage over (*Skáldskaparmál* 20):

Jætterne mente at det var af stor betydning for dem, hvem der sejrede. Der var ondt at vente for dem fra Thor hvis Hrungrner døde, fordi han var den stærkeste af dem. [...] Hrungrner havde et hjerte der er berømt som var af hård sten og udrustet med tre hjørner, som det siden er fremstillet på den tegning som hedder et Hrungrnishjerte. Af sten var også hans hoved. Skjoldet var også af sten, bredt og tykt, og han havde skjoldet foran sig da han stod ved Grotunagårdet og ventede på Thor, men sin hvæssesten havde han som våben og løftede den i skulderhøjde og han var ikke rar at se på. [...] Da så han Thor i asavrede, han kom med voldsomhed og løftede hammeren og kastede den på lang afstand mod Hrungrner. Hrungrner løfter hvæssestenen med begge hænder og kaster den imod; Hammeren møder hvæssestenen i flugten og sønderbryder den; et stykke falder til jorden og deraf er kommet alle hvæssestensklipper. Den anden del ramte Thors hoved sådan at han faldt forover på jorden. Men hammeren Mjølner ramte midt i Hrungrners hoved og knuste skallen i små stykker. [...]

Thor tog hjem til Thrudvang og hvæssestenen sad fast i hovedet på ham. Da kom der den volve som hedder Gro, den berømte Aurvandils kone. Hun sang sine trolddomssange over Thor for at løsne hvæssestenen. Men da Thor mærkede det og troede at hvæssestenen ville komme ud, da ville han belønne Gro for helbredelsen og gøre hende glad [...]. Thor sagde at det ikke ville vare længe før Aurvandil ville komme hjem. Men Gro blev så glad at hun ikke kunne synge trolddomssange og hvæssestenen blev ikke løsere og sidder stadig i Thors hoved.¹⁴

Jeg har udeladt mange detaljer, der nok er meget interessante en sociologisk og religionsvidenskabelig synsvinkel, men som ikke kan bringes til at handle om vejret, og derfor ikke indgår i den analyse som jeg nu vil præsentere.

¹⁴ Þóttust iötnar hafa mikið í ábyrgð, hvárr sigr fengi. Þeim var illk ván af Þór, ef Hrungrnir létiz, fyrir því at hann var þeirra sterkaztr. [...] Hrungrnir átti biarta þat, er frægt er, af hördum steini ok tindótt með .iii. hornum, svá sem síðan er gert ristubragð þar, er Hrungrnisharta heitir. Af steini var ok höfuð hans. Skjöldr hans var ok steinn, víðr ok þiokkr, ok hafði hann skiöldinn fyrir sér, er hann stóð á Grióttatúnagörðum ok beið Þórs, en þein hafði hann fyrir vápni ok reiddi of öxl ok var ekki dalligr. [...] Sá hann þá Þór í ásmóði. Fór hann ákasfliga ok reiddi hamarinn ok kastaði um langa leið at Hrungni. Hrungrnir færir upp þeinina báðum höndum ok kastar í mót. Mætir þon hamrinum á flugi, ok brotnar sundr þeinin. Fellr annarr blutr á jörð, ok eru þar af orðin öll þeinberg. Annarr blutr brast í höfði Þór, svá at hann fell fram á iörð. En hamarinn Mjöllnir kom í mitt höfuð Hrungni ok lamði hausinn í smán mola. [...]

Þórr fór heim til Þrúðvanga, ok stóð þeinin í höfði þonum. Þá kom til vólva sú, er Gróa hét, kona Aurvandils ins frækna. Hon gól galdra sína yfir Þór, til þess er þeinin losnadi. En er Þórr fann þat ok þótti þá ván, at braut myndi ná þeininni, þá vildi hann launa Gró lækninguna ok gera hana fegna, [...]. Þórr sagði, at eigi myndi langt til, at Aurvandill myndi heim koma, en Gróa varð svá fegin, at þon mundi enga galdra, ok varð þeinin eigi lausari ok stendr enn í höfði Þór. (Sturluson 1935, overs. Morten Warmind)

Den tyske forsker Ludwig Joseph Uhland havde følgende naturmytologiske forklaring af historien om Hrungnir: Hele myten var efter hans opfattelse ganske enkelt en historie om lynnedslag på klipper og den mulighed det giver for vækst. Hrungners overvindelse beskriver Thors sejr over de klipper, der modarbejder agerbrugets udbredelse. Mødestedet for duellen er grænsen til jætternes stenverden. Kernen i historien er tordenkilen, der rammer klipperne og slår dem til grus. Markarbejderen ser klipperne som stenjætter, men ser også i skyerne den vognstyrende Thor, der hamrer dem til grus. Hvæssestenen i Thors hoved er de besværlige sten, som man støder på under markarbejdet. Gro, hvis navn jo betyder vækst, er derfor væksten, formentlig udsæden, der helende dækker marken når stenene er fjernet (Uhland 1868, 26–33).

Mytologi som udgangspunkt

Uagtet at resultaterne i dag forekommer sære, var Müllers bidrag til religionsforskningen vigtigt af fordi han tog utvetydigt videnskabelige metoder i brug for at studere religion. Dermed grundfæstede han vores fag blandt videnskaberne. Hans eksempel kan også minde os om sprogvidenskabernes vedvarende indflydelse. Den franske religionsforsker Georges Dumézil (1898–1986) er nok det mest slående moderne eksempel. Hans teorier om en bagvedliggende kulturel struktur i alle sprogvidenskabeligt definerede indoeuropæiske mytologier havde i en årrække enorm betydning for studiet af især indiske, iranske, romerske, keltiske og nordiske mytologier.¹⁵

Min hovedanke mod disse teorier er ikke at de går fejl af deres objekter, men mere grundlæggende at de overprivilegerer den narrative side af religioner i urimeligt høj grad. Det er som nævnt ikke en ny kritik – jeg kan også henvise til R.R. Marretts berømte udsagn om at religion primært er noget man danser (Marrett 1909, xxxi). Vi kan ikke gennem studiet af fortællingerne eller det meget flygtige begreb ’trosforestillingerne’ nærme os noget synderligt vigtigt i forhold til religion.

Talal Asad påpegede hvordan der i religionsforskningen som helhed er denne tendens til at basere religionsforståelser på trosforestillinger og fremhævede at det skyldtes den protestantiske baggrund for selve videnskaben (Asad 1993, 27–54). Hertil kan føjes Brent Nongbris (2013) noget oversete grundige undersøgelse af selve religionsbegrebet, der ledte ham til en tilsvarende kritik. Det er måske tendensen til at fokusere på mytiske forestillinger som en del af selve religionsvidenskaben der har ført forskere til at tilskrive myten om Fimbulvinteren til en historisk begivenhed, uden at undersøge om der rent faktisk var synderligt belæg for at en sådan mytes indhold.

Referencer

- Arthur, Frank et al. 2024. “The Impact of Volcanism on Scandinavian Climate and Human Societies during the Holocene: Insights into the Fimbulwinter Eruptions (536/540 AD).” *The Holocene* 34 (5): 619–33. doi:10.1177/09596836231225718.
- Asad, Talal. 1993. *Genealogies of Religion: Discipline and Reasons of Power in Christianity and Islam*. Johns Hopkins University Press.
- Axboe, Morten. 1999. “The Year 536 and the Scandinavian Gold Hoards.” *Medieval Archaeology* 43: 186–188.

¹⁵ For en samlet oversigt over Dumézils indoeuropæiske teorier, se Lundager Jensen og Schjødt 1994.

- Cassiodorus. 1894. *Cassiodori Senatoris Variæ*, red. Theodor Mommsen. Berolini.
- Eddukvæði (Samundar-edda)*. 1959. Red. Guðni Jónsson, 2. udg. Íslendingasagnaútgáfan.
- Gräslund, Bo, og Neil Price. 2012. “Twilight of the Gods? The ‘Dust Veil Event’ of AD 536 in Critical Perspective.” *Antiquity* 86 (332): 428–43. doi:10.1017/S0003598X00062852.
- Göthberg, Hans. 2007. *Hus och bebyggelse i Uppland: delar av förhistoriska sammanhang*. Riksantikvarieämbetet.
- Lundager Jensen, Hans Jørgen, og Jens Peter Schjødt. 1994. *Suveräniteten, kampen og frugtbarheden: En bog om Georges Dumézil og den indoeuropæiske ideologi*. Aarhus Universitetsforlag.
- Marrett, R.R. 1909. *The Threshold of religion*. Methuen.
- Nongbri, Brent. 2013. *Before Religion: A History of a Modern Concept*. Yale University Press. doi:10.12987/9780300154177.
- Procopius, og H. B Dewing. 1990. *History of the Wars*. Harvard University Press.
- Schjødt, Jens Peter. 2019. “The Ragnarøk Myth in Scandinavia – Finding, Inheriting, and Borrowing.” I *Finding, Inheriting or Borrowing?: The Construction and Transfer of Knowledge in Antiquity and the Middle Ages*, redigeret af Jochen Althoff, Dominik Berrens og Tanja Pommerening. Transcript Verlag. doi:10.1515/9783839442364-015.
- Sturluson, Snorri. 1935. *Edda Snorra Sturlusonar með skáldatali*, red. Guðni Jónsson. Bókaverzlun Sigurðar Kristjánssonar.
- Sturluson, Snorri. 2013. *Edda*. Overs. Kim Lembek, og Rolf Stavnem. Gyldendal.
- Stavnem, Rolf. 2019. *Den poetiske Edda*. U Press.
- Tybjerg, Tove. 2010. *Religionsforskningen før og nu I: Historiske rødder*. Gyldendal.
- Uhland, Ludwig. 1865. *Uhlands Schriften zur Geschichte der Dichtung und Sage*, bd. 6. Verlag der J. G. Gotta’schen Buchhandlung.
- Willot, M. 2023. “Religion in Times of Epidemics, a Matter of Public Health: Great Plague of Marseille (FRA, 1720–1722) Covid-19 (2020–...), a Narrative Review.” *Ethics, Medicine, and Public Health* 29 (100922). doi:10.1016/j.jemep.2023.100922.